

פרק ד

טוב מותי מחיי

וַיֵּרַע אֶל יוֹנָה רָעָה גְדוֹלָה וַיַּחַר לוֹ: וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה' וַיֹּאמֶר אָנָּה ה' הֲלוֹא זֶה דְבַרִּי עַד הָיִיתִי עַל אֲדָמָתִי עַל פֶּן קַדְמָתִי לְכַרְח תַּרְשִׁישָׁה כִּי יִדְעָתִי כִּי אַתָּה אֵל חַנּוּן וְרַחוּם אַרְךָ אַפִּים וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם עַל הָרָעָה" (א - ב)

"וַיֵּרַע אֶל יוֹנָה רָעָה גְדוֹלָה" - התגובה הראשונה היא פנימית. "וַיַּחַר לוֹ" - תגובתו השנייה היא בחרון, כעס. "וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה' וַיֹּאמֶר אָנָּה ה'" - בניגוד לתחילת דרכו שהייתה בכריחה, כאן הוא פונה בתפילה. נפתח ערוץ חדש של דו שיח. 'אָנָּה' כתחבונים, ובהקשר זה מזמנת ציפייה לבקשה שתבוא בעקבותיה.⁵¹ למעשה, יונה עוצר לרגע, ומסביר את עמדתו: "הֲלוֹא זֶה דְבַרִּי עַד הָיִיתִי עַל אֲדָמָתִי עַל פֶּן קַדְמָתִי לְכַרְח תַּרְשִׁישָׁה כִּי יִדְעָתִי כִּי אַתָּה אֵל חַנּוּן וְרַחוּם אַרְךָ אַפִּים וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם עַל הָרָעָה". הפתיחה 'אנה' נשארת ביתמותה בשלב זה. יונה ממשיך את דבריו, ובפסוק העוקב הוא חוזר ופורט את בקשתו: "וְעַתָּה ה' קַח נָא אֶת נַפְשִׁי מִמָּנִי כִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי". כל כך נוגע לי הדבר, עד כדי ש'טוב מותי מחיי'.

אך מתבקש הוא אחד משני הניסוחים: אבא ה' קח נא את נפשי מִמָּנִי כִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי", ואחר כך הסבר "הלא זה דברי...", או

51. הלשון 'אנה' מתפרשת כמשמעות של תחבונים - בדומה ל'אנא'.

להיפך: הסבר לעמדתו "הלא זה דברי עד היותי על אדמת...". ולאחריו "אנה ה' קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחי". מה פשר הפיצול בדבריו? נראה שיונה פותח בתחנונים, ומתכנן לבקש שה' יקח את נפשו, אלא שמשום מה המילים אינן נעתקות מגרונו, והוא נסוג בו מבקשתו. רק לאחר מכן - בפסוק הבא, הוא חוזר לבקש. דחייה זו מצביעה על תנועה בנפשו. יונה רוצה למות, אבל לצד זאת, קיים קול נוסף בתוכו ועוצר אותו. רק לאחר שהוא מסביר את ההגיון שבצמדתו, הוא אוזר כוח ומבקש למות. בפסוקים הבאים תעמודנה שתי תנועות נפש אלו לבירור.

"כִּי יִדְעָתִי כִּי אַתָּה אֵל חַנוּן וְרַחוּם אֶרְךָ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם עַל הַרְעָה" - יונה שומט את מידת האמת ממידותיו של הקב"ה - "ורב חסד ואמת".⁵²

וְעַתָּה ה' קַח נָא אֶת נַפְשִׁי מִמֶּנִּי כִּי טוֹב מוֹתִי מֵחַיִּי (ג)

יונה מניח על "שולחנו" של הקב"ה את הבקשה למות: 'קח נא את נפשי'.

וַיֹּאמֶר ה' הִנְיִטְבָּ תָּרַח לְךָ (ד)

אלוהים שואל אותו עד כמה חורה לו על כך שהוא אלוהים קיבל את תשובתם. כאילו כתוב - 'כמה חרה לך? או - 'באמת, כואב לך כל כך?' יונה לא משיב. אין לו תשובה ברורה לשאלה. בשיח הגלוי

52. "ירמיה אמר האל הגדול הגבור (ירמיה לב יח), ולא אמר והנורא... היכן הוא מורא, שנכנסו שונאים בביתו ולא נתייראו. דניאל אמר האל הגדול והנורא (דניאל ט ד), ולא אמר הגבור למה שבניו מסורין בקולרין, והיכן הוא גבורתו...".

וכיון שעמדו אנשי כנסת הגדולה החזירו הגדולה ליושנה, שנאמר ועתה (ה) אלהינו האל הגדול הגבור והנורא (נחמיה ט לב), למה לפי שהוא מרומם על כל קילוס שקילסוהו. אמר ר' יעקב בר' אלעזר יודעין היו באלהיהן שאמיתי הוא, ואין מחניפין לו" גם יונה הוא יונה בן אמיתי, ויש כאן מידת אמת.

חורה לו היטב חמלת אלוהים על נינווה, אבל קיים קול נוסף בתוכו שעוצר אותו מלומר זאת באופן מפורש. בשלבים הבאים תמשיך השאלה ותהדהד, ויונה ייתבע להתמודד עמה מכיוון נוסף...

בעמדת תצפית על העיר

וַיֵּצֵא יוֹנָה מִן הָעִיר וַיֵּשֶׁב מְקַדָּם לָעִיר וַיַּעַשׂ לוֹ שָׂם סֶכָה וַיֵּשֶׁב תַּחְתֶּיהָ בְּצַל עֵד אֲשֶׁר יִרְאֶה מֶה יְהִי בְּעִיר (ה).

מה הייתה מחשבת יונה ביציאה זו ובישיבה מחוץ לעיר? פשוט שאין הכוונה לראות האם תיחרב או לא, שהרי ההחרבה עתידה להיות בעוד ארבעים יום, ואילו כעת עבר יום אחד בלבד? יונה אמר את דברו, וכעת שתי אפשרויות עומדות בפניו: להישאר בעיר וללוות את תהליך התשובה שהחל בה. לזו שכזה מתבקש, וברור שהשלכותיו עשויות להיות משמעותיות ביותר. מעין העמדה שלו נוכח אנשי הספינה שנועצים בו - מה לעשות. כאן - הנחיצות בו גדולה בהרבה. כאמור, יונה יוצא מן העיר. אפשרות נוספת: לחזור לביתו. גם באפשרות זו הוא אינו בוחר. שוב - הוא נתון בתווך בין שני קולות. הקול הדוחה מחד, והקול המושך אותו אל העיר - לראות את תשובתם, לדעת מה עשוי להיות עתידם. "וַיֵּשֶׁב מְקַדָּם לָעִיר" - תיאור מיקום מצביע על התמקמות. יונה יודע מה הוא רוצה, והוא מתארגן בהתאם.

"וַיַּעַשׂ לוֹ שָׂם סֶכָה" - יונה אינו יושב בשמש, ועובדה זו היא משמעותית מבחינתו. הציון "לו" מצביע על שייכותה אליו.

"וַיֵּשֶׁב תַּחְתֶּיהָ בְּצַל" - תיאור ישיבתו בצל מצביע על איכות החיים שהוא חפץ בה. בשונה מאליהו הנשכב תחת הרוותם ומבקש למות, יונה חפץ בחיים (על אף אמירתו 'טוב מותי מחיי').

"עַד אֲשֶׁר יִרְאֶה מֶה יְהִי בְּעִיר" - לא "מה יהיה לעיר", אלא

'בעיר' - בתוכה. כמו כן לא כתוב "לראות מה יהיה בעיר", אלא "עַד אֲשֶׁר יִרְאֶה" - השיבה תיארך עוד ועוד עד אשר יראה מה יהיה בעיר. יונה סובלני, יושב בצל ומחכה. מה מניע את יונה בהתנהלות זו? כאמור, עצם יציאתו מן העיר אינה מובנת מאליה. הוא עבר מהלך יום אחד, מתחולל דבר מאד משמעותי בעיר, והוא הרי האיש שחוללו. מרכזיותו היא מובהקת, ואך מתבקש שרבים ייוועצו בו, ישאלוהו מה לעשות. תחת זאת יונה יוצא מן העיר. למעשה הוא אינו אדיש, אך אינו רוצה להיות חלק בתהליך. הוא אינו מזדהה אתו, ומאידך הוא נמשך אליו, להבין מה עומד להיות שם. יונה חולל מהפכה בעיר, והוא מבקש לדעת לאן הדברים הולכים.

עובדה זו מצביעה על המורכבות הקיימת בעולמו כלפי נינווה, והיא מצטרפת לעובדה שעשויה להשתקף בפסוקים שוב ושוב, ועל פיה יש מקום בעולם הפנימי שלו שביחס אליו בריחתו מן הנבואה פירושה - כבישת עולמו הפנימי.

שמחת הקיקיון

וַיִּמְנַח ה' אֱלוֹהִים קִיקְיוֹן וַיַּעַל מֵעַל לְיוֹנָה לְהִיטֵל צֶלַע עַל רֹאשׁוֹ לְהִצִּיל לֹ מִרְעָתוֹ וַיִּשְׂמַח יוֹנָה עַל הַקִּיקְיוֹן שִׂמְחָה גְדוֹלָה (ו).

"וַיִּמְנַח ה' אֱלוֹהִים קִיקְיוֹן" - צירוף השמות מצביע על שיתוף שבין שם הוויה המגלם את הדיבור עם יונה, עם שם אלוהים המסמל את תשתיות משפט ההנהגה האלוהית, שאותה אלוהים מבקש ללמד את יונה.

"וַיַּעַל מֵעַל לְיוֹנָה לְהִיטֵל צֶלַע עַל רֹאשׁוֹ לְהִצִּיל לֹ מִרְעָתוֹ" - מדוע צריך יונה את הקיקיון, לאחר שבנה סוכה וישב בצל תחתיה? מן הלשון "להציל לֹ מִרְעָתוֹ" עולה שצל הסוכה לא נתן מענה. השמש היוקדת קפחה על ראשו, ומסתבר שבמצב זה צל הסוכה לא הספיק.

”וַיִּשְׁמַח יוֹנָה עַל הַקִּיקְיוֹן שֶׁמָּחָה גְדוּלָּהּ” - מעבר לעובדה שצל הסוכה לא הספיק ובהתאם הקיקיון הציל לו מרעתו, הקיקיון גורם לו לשמחה גדולה. ניתן לראות בכך חלון הצצה אל עולמו הפנימי של האיש. הסוכה לא עשתה עליו רושם, ולעומתה יחידת החיים של הקיקיון ריגשה ושמחה אותו. ניתן לקשור זאת לצל המשובח יותר, אולי בשל לדבר היותה יחידת חיים בניגוד לסוכה שאין בה חיים, ואולי בשל השמחה בפלא שבגידולה.

שמחה מעין זו מובנת, שהרי יונה - אוהב את החיים, שייך אל העולם הזה.

וַיִּמְן הָאלוהים תּוֹלַעַת בְּעֵלוֹת הַשָּׁחַר לְמַחֲרַת וַתֵּבֶה אֶת הַקִּיקְיוֹן
וַיִּבֹשׂ (ז)

אלוהים ממנה תולעת בעלות השחר, היא מנתקת את הקיקיון ממקור חייו, והוא יבש.

וַיְהִי כְּזֶרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ וַיִּמְן אֱלֹהִים רוּחַ קָדִים וַתֵּבֶה הַשָּׁמֶשׁ
עַל רֹאשׁ יוֹנָה וַיִּתְעַלֵּף וַיִּשְׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ לָמוֹת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי
מִחַיִּי (ח)

השמש זורחת, ושוב ממנה אלוהים שליח, והפעם בדמות רוח קדים המעצימה את מכת השמש. יונה מתעלף. כשהוא על סף עילפון הוא מבקש להיגאל מן הייסורים, ושואל את נפשו למות - ”טוב מותי מחיי”.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל יוֹנָה הַהֵיטֵב חָרָה לָךְ עַל הַקִּיקְיוֹן וַיֹּאמֶר הֵיטֵב
חָרָה לִי עַד מָוֹת (ט)

אלוהים שואל אותו - עד כמה כואב לך אובדן הקיקיון? ויונה משיב: חרה לי עד מוות. במילים אחרות, הוא כִּמְהָ אֵל הַקִּיקְיוֹן שהעניק לו חיים במקום הקשה שבו היה נתון.

וַיֹּאמֶר ה' אֶתְּהָ חֶסֶף עַל הַקִּיקִיּוֹן אֲשֶׁר לֹא עִמְלֹתָּ בּוֹ וְלֹא גִדְלָתוֹ
שָׁבוֹן לְלִילָה הָיָה וּבֹן לְלִילָה אָבָד (י)

וְאֲנִי לֹא אַחוּס עַל נִינּוּה הָעִיר הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשְׁתֵּיִם
עֲשָׂרָה רַבּוֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יְמִינוֹ לְשִׁמְאֵלוֹ וּבְהִכְמָה רַבָּה
(יא).

משפט זה של אלוהים ליונה חותם את הספר, והוא מציב ניגודיות בין נקודת מבטו של יונה לבין נקודת מבטו של אלוהים. אתה יונה חסת על הקיקיון שהשיב לך את חייך, ואני לא אחוס על עיר גדולה השוקקת חיים? בשיח הסמוי יכולנו לשמוע: 'אתה יונה חסת על הקיקיון ולא על העיר הגדולה, ובניגוד לך אני באופן מהותי חס על הקיקיון, ובוודאי חס על העיר הגדולה'. כך במבט ראשון. במבט מעמיק יותר, התמונה מורכבת יותר.

פעמיים שואל אלוהים את יונה: "הֲהֵיטֵב חָרָה לָךְ? בפעם הראשונה השאלה התייחסה אל בקשת יונה למות בשל מחילת ה' לנינווה. על שאלה זו יונה לא השיב, וכמו העיד בשתיקתו על הקול הנוסף הנתון בליבו - קול של רחמים.

והנה, הקב"ה מציב לו מראה מול עיניו, מזמן אותו להיודע אל פשר השתיקה. אינך באמת רוצה למות! הנה שלחתי אליך קיקיון להצל על ראשך, ואתה שמחת עליו שמחה גדולה! הנה שלחתי אליך תולעת ורוח הקדים ויבש הקיקיון - ואתה כל כך הצטערת על אוכדנם עד כדי בקשת נפשך למות! אכן, המחילה לנינווה ציערה אותך, אבל באמת, הדבקות שלך בחיים חזקה יותר. ביטוי נוסף לדבקותו בחיים משתקף בכלי המדידה שלו לגודל צערך על אוכדן הקיקיון - "עד מוות". כוונתו היא עד מאד, אבל הטרימינולוגיה שלו להגדיר את הקצה הרע היא במוות. אות נוסף לשייכותו אל החיים.

יונה אם כן נטש את העמדה שבה ניצב בתחילת הספר כמי שבורח ומבקש להטילו אל הים - אל מותו, או כמי שרוטן "טוב

מותי מחיי". אלוהים הראה לו עד כמה החיים יקרים לו, ויונה אכן חפץ בחיים. האם המשמעות היא שהוא גם מתפייס ביחס למחילה של אלוהים לאנשי נינווה? לא ברור. אלוהים משתף אותו בנקודת המבט האלוהית, ובה גם נחתם הספר: "אַתָּה חִסַּתְּ עַל הַקִּיקַיִן אֲשֶׁר לֹא עָמַלְתָּ בּוֹ וְלֹא גִדַּלְתּוֹ... וְאָנִי לֹא אָחוּס עַל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מְשֻׁתִּים עֲשֻׂרָה רַבּוֹ אָדָם..."? יונה אינו משיב, אות וסימן לפער שעדיין נותר בין אלוהים לבין נביאו.

בשורות הבאות ננסח את הפער, ונבקש להבין את טיבו.